

MAGYAR FILMEK A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

Régi filmek, új lexikon

GELENCSÉR GÁBOR – MURAI ANDRÁS – PÁPAI ZSOLT – VARGA ZOLTÁN

ÚJ MAGYAR FILMLEXIKON KÉSZÜL AZ MMA-NÁL. FORMÁLÓDÁSÁT AZ ONLINE TÉRBEN AZ OLVASÓK HÓNAPRÓL-HÓNAPRA NYOMON KÖVETHETIK (WWW.MMALEXIKON.HU).

A Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének (MMA MKI) kezdeményezésére jelent meg 2019-ben az 1945 utáni magyar irodalom alkotásait bemutató online lexikon, amelynek mintájára – ugyancsak műközpontú, egyelőre online formában hozzáférhető – filmes lexikon szerkesztése és megírása vette kezdetét. A magyar filmtörténetet a filmek felől „olvasó”, a konkrét alkotásokat előtérbe állító lexikon koncepciója újszerű közelítésmódot jelenthet, de nem előzménytelen a hazai szakirodalomban.

A film fogalma az évtizedek folyamán kibővült, s voltaképpen a mozgóképi alkotások gyűjtőfogalmává vált, amelybe beletartoznak a televíziós filmek, az utóbbi években pedig az online felületen megjelenő produkciók is. Munkánk az említett két csoporton kívül eső alkotások bemutatására vállalkozik, azaz a hagyományosan a filmkultúra fogalmába eső művekre, azokon belül is a játék-, dokumentum-, ismeretterjesztő, rövid-, kísérleti és animációs filmekre.

Az egyes, 5 ezer karakteres szócikkek műfaja elemző esszé, felépítése a következő: (a) kontextus (filmtörténet, történelem-politikai-ideológia, életmű, ill. az életmű és/vagy az adott film szempontjából releváns szakmai életrajzi adatok); (b) műleírás (téma); (c) műelemzés (a legfontosabb stílus- és műfaji jegyek bemutatása); (d) értelmezés; (e) a filmhez kapcsolódó legfontosabb (idézett) szakirodalom.

Hozzávetőleg 300 egész estés játékfilm (ez a teljes korpusz 1/5-e), 75 dokumentum-, 30 rövid-, 25 kísérleti, 10 ismeretterjesztő és 60 animációs film kerül be a várhatóan 2021-re elkészülő, akkor könyvalakban is megjelenő lexikonba. Miután egy ilyen jellegű vállalko-

zás szükségszerűen kanonizáló szerepet vállal, a munka elején a legfontosabb kérdés a szempontrendszer kialakítása volt: annak meghatározása, mi alapján választjuk ki a kiadványban helyet kapó egyes műveket.

Az eddigi magyar mozifilmes kánonnak léteznek jól megfogható változatai (különféle „legjobb filmek”-listák), s iránymutatók lehetnek az eddig megjelent filmtörténeti munkák is. A filmtörténeti lexikonok jellemzően két irányból közelítik meg tárgyukat: az alkotók vagy az alkotások felől, s bár a kettő nem zárja ki egymást, a hangsúlyról a szerkesztőknek dönteniük kell. Mindkettőre több hazai példát találunk. A talán legteljesebb gyűjtemény a két kötetes, Veress József által szerkesztett *Magyar filmlexikon* (2005), amely a filmes szakterületek művelői (rendező, operatőr, gyártásvezető stb.) mellett a kritikusokra, esztétákra is kitér. Más könyvek egy-egy filmtörténeti korszak alkotóinak bemutatására vállalkoznak, mint a hangosfilm kezdetétől a második világháború végéig terjedő időszak filmvilágának szereplőit összegyűjtő, hiánypótló munka, a *Magyar hangosfilm lexikon, 1931–1944* (Mudrák József – Deák Tamás szerkesztésében, 2006). A másik megközelítést, a filmalkotások ismertetését is több kötet helyezi középpontba: a *Magyar filmkalauz* (Karcsei Kulcsár István és Veress József szerkesztésében, 1985) 100 játékfilmet mutat be a második világháború utáni időszakból, a Magyar Filmintézet nagyszabású vállalkozása, a két kiadást megérett *Játékfilmek* (*Magyar filmográfia*) az 1931 és 1998 közötti játékfilmekről ad rövid tartalmi ismertetőket (felelős szer-

kesztője Varga Balázs, 1999). A „... *mielőtt meghalsz*”-sorozat a magyar filmkritikusokat is meghihlette, ebből született a *303 magyar film, amit látnod kell...* (Bori Erzsébet és Turcsányi Sándor, 2007). A publicisztikus stílusban írt szócikkek újdonsága, hogy hangsúlyt fektet a játékfilmek mellett a dokumentumfilmekre és az animációs filmek is megjelennek közöttük. Három javított és bővített kiadásban is megjelent (legutóbb 2014-ben) Kelecsényi László *Klasszikus, kultikus, korfeszítő* (*Magyar hangosfilm kalauz 1931-től napjainkig*) című munkája. A kétezres évek első felében, az internet terjedésével online gyűjtemény is készült: a *film.hu* oldalán 160 játékfilm értő elemzését olvashatjuk (2004 –szerkesztette: Schuberth Gusztáv).

Van tehát a magyar filmnek (mindegyik az egész estés játékfilmeknek) „mesternarratívája”, egy többé-kevésbé konszenzuális kánon. Megítélésünk szerint a vállalkozásunknak nem feladata a kánon felrúgása – ezt szakmailag nem is tartjuk indokoltnak –, miközben nagyon is feladata lehet annak „finomhangolása”, az újabb kutatások tükrében elvégzett kisebb módosítások, hangsúlyáthelyezések. Ilyen a dokumentum-, az ismeretterjesztő, a rövid-, a kísérleti és az animációs filmek beemelése az egész estés filmek mellé, hiszen erre hasonló összeállításokban még nem volt példa. Különösen izgalmasnak ígérkezik az animációs filmek és a többi kategória jellemzően élőszereplős filmekből álló kánonjának „összefésülése”, amennyiben az animációs filmet – világszerte is – egyfajta „párhuzamos filmtörténetnek” lehet tételezni, amelynek általában inkább az elkülönülését-elkülönítését szokás hangsúlyozni

Szöts István:
Emberek a havason (1943)

a hagyományosan az élőszereplős egész estés játékfilmekre fókuszáló filmtörténetírásban, jöllehet a játékfilmekkel éppúgy megvannak az érintkezési pontjai, mint például a kísérleti filmekkel vagy akár (nálunk különösen) a dokumentumfilmekkel. Nem beszélve arról, hogy a magyar animációs film nemzetközi sikerei még felül is múlják az élőszereplős szerzői filmekét, legyen szó Cannes-ról (Arany Pálmát nyert Jankovics Marcell *Küzdőkje* [1977] és Vajda Béla *Moto perpetuoja* [1980]) vagy az Oscar-díjról (Rófusz Ferenc: *A légy* [1980]). A sikerek ellenére az animációs film a hazai kultúrpolitika számára sosem volt olyan megbecsült, mint a játékfilm – ennek a méltánytalan szemléletnek afféle korekciójaul szolgálhat a lexikon animációs anyagának kidolgozása. S ugyanez elmondható a rövid- és kísérleti filmekről, amelyek gyakran egy-egy szerzői életmű „előhangját”, a rendező későbbi egész estés filmjeiben kibontakozó stílusát fogalmazzák meg, mint például Huszárik Zoltán vagy Bódy Gábor esetében.

A filmkorpusz kiválasztásában és elrendezésében a következő további szempontok játszanak szerepet:

(1) Műközpontú kiadványról lévén szó, a filmek kiválasztásánál elsősorban esztétikai értékszempontok játszhatnak szerepet. A koncepciónak ugyanakkor fontos eleme a művek kronologikus elrendezése, amely szükségszerűen történeti összefüggésben rendezi el az anyagot. A filmtörténet a filmek kiválasztásába az esztétikai mellett szükségszerűen bevon más szempontokat is, így elsősorban társadalomtörténetit és intézményit. Bizonyos alkotások társadalmi jelentésük és jelentőségük (s ebbe beletartozik az ideológiai és a politikai jelentés egyaránt), avagy intézményi háttérük miatt játszanak fontos szerepet filmtörténetünkben. Vannak korszakok, amelyek esztétikai szempontból nem hoznak létre jelentős műveket, mint például a szocialista realizmus időszaka, ám az akkor készült filmek filmtörténeti szerepe vitathatatlan, így azok legjellegzetesebb változatainak helyet kell kapniuk a kiadványban is (*Gyarmat a föld alatt, Dalolva szép az élet*). Hasonló mondható el bizonyos filmek intézményi háttéréről, amely fontos összetevője az adott produkciónak, mint például a rövid- vagy dokumentumfilmek korpuszán belül a Balázs Béla Stúdióban készült munkáknak,

vagy az animációk esetében megkerülhetetlen a Pannónia Filmstúdió jelentőségének hangsúlyozása.

(2) Elsősorban a társadalom- és intézménytörténeti szempontrendszer beemelése juttathatja más pozícióba az egész estés filmek összeállításakor az 1945 előtti produkciókat. A kiadvány ezen a ponton is lényeges finomhangolást végez el a filmtörténeti kánonon, amennyiben korrigálja az eddigi arányokat, és a korai hangosfilmkorszak természet filmtörténeti súlyának és rangjának megfelelően kezeli. (A jelenlegi 300-as listán szereplő filmek egynegyede '45 előtti, nem egy tételt – például Bolváry Géza: *Tiszavirág*, Kalmár László: *Sziámi macska*, Farkas Zoltán: *A hegyek lánya* – a filmtörténeti emlékezet érdemtelenül kiostált.) S mivel a korszak alapvetően piaci alapú szórakoztató filmgyártásra szerződött, a művek leírásakor szükségszerűen megjelenik a szócikkekben a műfajiság szempontrendszere, amely átvezet a következő kérdéskörre.

(3) A filmtörténeti kánon alapvetően meghatározó esztétikai szempont a szerzői filmet, illetve a szerzőiség fogalmának megszületése előtti időszakban (az 1950-es évek) a művészi igényű filmet állította előtérbe. A kiadványnak ezt az aránytalanságot is módosítani kell, aminek köszönhetően egyrészt bizonyos, műfajiságuk tekintetében jelentős filmek bekerülhetnek a kánonba, másrészt árnyaltabb lehet az egyes korszakokról alkotott kép. Mindenekelőtt ezen a módon, azaz a műfaji filmek beemelésével kaphat nagyobb hangsúlyt az 1945 előtti korszak, továbbá módosulhat olyan, alapvetően szerzőinek tartott időszak filmtörténeti szinképe, mint például a hatvanas évek új hullámé, amikor is egyenlő arányban születtek műfaji és szerzői filmek (például a hatvanas évek közepén készült egyaránt a *Szegénylegények* és *A tizedes meg a többiek*). A kiadvány azonos súllyal jeleníti meg a szórakoztató filmeket is – beleértve az e filmek készítése mellett elkötelezett alkotókat (például Bácskai Lauró István, Koltai Róbert, Tímár Péter vagy akár Herendi Gábor hozzájárulását a populáris magyar filmhez) –, mivel az egységes filmkultúrának ezek a munkák is meghatározó darabjai.

(4) Amennyire a magyar irodalomban fontos szerepet játszanak a határon túli szerzők, annyira elenyésző a jelentősége ennek a szempontnak a magyar

„A kánon finomhangolása”
(Székely István:
Hyppolit, a lakáj
– 1931)

filmben. A határon túl (illetve az adott korszakban még az ország határain belül) született rendezők (mint például Szóts

István, Radványi Géza, Kovács András) Magyarországon, magyar produkciókban hozták létre filmjeiket. Az emigráns irodalommal szemben az emigráns rendezők külföldi munkái nem részei a magyar film történetének. Nem módosítják ezt a képet jelentősen a Magyarországon élő rendezők külföldi produkciói sem (például Jancsó Miklós esetében). A magyar részvételű nemzetközi koprodukciók viszont a magyar filmkultúra részei, így ezek az alkotások (Szabó István vagy Tarr Béla bizonyos filmjei) helyet kapnak a kiadványban.

Reményeink szerint a készülő kiadvány (<https://mmalexikon.hu/kategoria/film>) nemcsak részleteiben, hanem egészében is képes majd újdonsággal szolgálni. Bevallott célunk olyan online tartalom, illetve kötet összeállítása, amely akár egyben, egyhuzamban is olvasható, ilyesformán panorámaképet nyújt a magyar film történetéről.

A szerkesztőbizottság vezetője Gelencsér Gábor, tagjai Murai András, Pápai Zolt és Varga Zoltán. Rajtuk kívül a szócikkek szerzői: Barkóczi Janka, Benke Attila, Beregi Tamás, Dósa István, Jurdi Leila, Kránicz Bence, Lakatos Gabriella, Nagy V. Gergő, Záhonyi-Ábel Márk